

CIJENA 80KN

Sjeverni Iberi: Život, smrt i ritual s druge strane Pirineja

Život, smrt i ritual
s druge strane Pirineja

SJEVERNI
**IBERI
IBERI**

ARHEOLOŠKI
MUZEJ
U ZAGREBU

Sjeverni Iberi

Život, smrt i ritual s druge strane Pirineja

ARHEOLOŠKI
MUZEJ
U ZAGREBU

Impressum

KATALOG

NAKLADNIK

Arheološki muzej u Zagrebu

ZA NAKLADNIKA

Jacqueline Balen

UREDNICI

Gabriel de Prado, M. Carme Rovira

TEHNIČKI UREDNICI

Sanjin Mihelić, Ivan Radman-Livaja

AUTORI TEKSTOVA

David Asensio, M. Carme Belarte, Marta Campo, Ferran Codina, Gustau García, Lluís García, Anna M. Garrido, Javier López-Cachero, Aurora Martín, Enriqueta Pons, Gabriel de Prado, Jordi Principal, M. Carme Rovira, Joan Sanmartí, Javier Velaza

PRIJEVOD NA HRVATSKI JEZIK

Branka Oštreć

FOTOGRAFIJE

Guillem FH

KARTOGRAFIJA

Hervé Bohbot, UMR 5140, CNRS, Archéologie des Sociétés méditerranéennes

OBLIKOVANJE

Šesnić&Turković, Andrea Franić

NAKLADA

300 primjeraka

TISAK

Sveučilišna tiskara

MUZEJI KOJI SU POSUDILI GRADU / SURADNE USTANOVE

МУНВБ, Museu d'Història de Barcelona (Josep Bracons, Núria Miró)
/ Povijesni muzej Barcelone (Josep Bracons, Núria Miró)
Museu Arqueològic Local d'Artesa de Lleida – Ajuntament d'Artesa de Lleida (Alcalde – Pere Puiggros, Anna Gallart) / Zavičajni arheološki muzej Artesa de Lleida – Gradsko vijeće Artesa de Lleida (Gradonačelnik – Pere Puiggros, Anna Gallart)
Museu de Lleida, Diocesà i Comarcal (Montserrat Macià, Alberto Velasco)
/ Dijecezanski i područni muzej Lleida (Montserrat Macià, Alberto Velasco)
Museu Torre Balldovina – Santa Coloma de Gramenet (Ramon Sagués, Magda Clavell) / Muzej Torre Balldovina – Santa Coloma de Gramenet (Ramon Sagués, Magda Clavell)

ZAHVALE

Lidija Bakarić, Tomislav Bilić, Ramon Buxó, Mònica Caño, Iva Cvitan, Pere Castanyer, Ivan Drnić, Juan Gibaja, Vesna Herak, Mladen Kršnjavi, Slađana Latinović, Xavier Llovera, Josep Manuel Rueda, Marta Santos, Ana Solter, Joaquim Tremoleda, Anna Vargas

ISBN: 978-953-6789-89-4

CIP: CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 00090734.

IZLOŽBA

VODITELJI REALIZACIJE IZLOŽBE

Jacqueline Balen, Sanjin Mihelić, Ivan Radman-Livaja

AUTORI IZLOŽBE

Gabriel de Prado, M. Carme Rovira

PROSTORNA KONCEPCIJA I LIKOVNI POSTAV IZLOŽBE

Šesnić&Turković

Suradnica: Andrea Hrčić Šesnić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE IZLOŽBENIH PANOJA

Šesnić&Turković

PRIJEVOD IZLOŽBENIH PANOJA

Tomislav Bilić, Sanjin Mihelić, Ivan Radman-Livaja

TEHNIČKA REALIZACIJA IZLOŽBE

Damir Zbukvić, Ivan Fakleš, Igor Krajcar, Slađana Latinović, Srećko Škrinjar, Ivan Troha, Robert Vazdar

PEDAGOŠKA DJELATNOST

Anja Bertol

MARKETING I ODNOSI S JAVNOŠĆU

Branimir Ivčić, Sanja Mijač Božek

PROJEKT ARCAFE

(Archéologie et Cultures de l'Âge du Fer en Europe
/ Arheologija i kulture željeznog doba u Europi)

KOORDINACIJA PROJEKTA:

Centre National de la Recherche Scientifique, MSH Maison de l'Orient et de la Méditerranée, UMR 5140 Archéologie des sociétés méditerranéennes

PARTNERI

Site archéologique de Lattara – Musée Henri-Prades de Montpellier

Agglomération

Arheološki muzej u Zagrebu

Museu d'Arqueologia de Catalunya

ODGOVORNE OSOBE

Jean-Pierre Girard, CNRS, MSH Maison de l'Orient et de la Méditerranée, Lyon
Lionel Pernet, ravnatelj, arheološki lokalitet Lattara – muzej Henri Prades, UMR 5140
Jacqueline Balen, ravnateljica, Arheološki muzej u Zagrebu
Gabriel de Prado, voditelj istraživanja i muzeja Ullastret,
Arheološki muzej Katalonije

Prateći digitalni sadržaji realizirani uz financijsku potporu Europske komisije i Ministarstva kulture Republike Francuske (« projets numériques culturels innovants 2012 » et programme des Investissements d'avenir Laboratoire d'excellence Archimède « Archéologie et Histoire de la Méditerranée et de l'Égypte anciennes », Programme IA ANR-11-LABX-0032-01)
Réjane Roure, Sveučilište Paul Valéry Montpellier 3, UMR 5140
Séverine Sanz, CNRS, UMR 5140
Stéphane Capo i suradnici tvrtke Assoria – izrada simulatora arheoloških iskopavanja
Fabrice Laliberté i Laurent Kobel – grafika simulatora arheoloških iskopavanja
Patrice Cervellin, Sveučilište Paul Valéry Montpellier 3 – razvoj prototipa simulatora arheoloških iskopavanja
Thierry Serdane, Sveučilište Paul Valéry Montpellier 3 – savjetnik pri izradi prototipa simulatora arheoloških iskopavanja
Remi Fabro i svi istraživači i studenti koji su sudjelovali u izradi simulatora arheoloških iskopavanja
Adrien Piffaretti i tvrtka Avant-Goût Studios – izrada igara na tabletima koje prate izložbu
Robin Deville i Matthieu Sablier – osmišljavanje igara na tabletima
Ivan Drnić, Arheološki muzej u Zagrebu – savjetnik pri izradi prototipa simulatora arheoloških iskopavanja
Igor Krajcar, Arheološki muzej u Zagrebu – fotografije

Sadržaj

Predgovor **5**

Uvod **6**

Povijesni razvoj Ibero na sjeveru **10**

Iberska kuća **18**

Krajolik s utvrdama na sjeveru Iberije **24**

Keramičke posude u svijetu sjevernih Ibero:

identitet, društvo i gospodarstvo **32**

Prehrana sjevernih Ibero **42**

Iberski jezik i pismo na sjeveroistoku poluotoka **50**

Proizvodnja i optjecaj novca na iberskom teritoriju

na sjeveroistoku pokrajine Hispania Citerior **56**

Isukani mač: naoružanje Ibero na sjeveroistoku

poluotoka u mlađem željeznom dobu **62**

Iberske nekropole u Kataloniji: sjećanje na elite **70**

Duhovnost i obredi u katalonskih iberskih naroda **80**

Kraj iberskih naroda. Postupna asimilacija s Rimljanima **90**

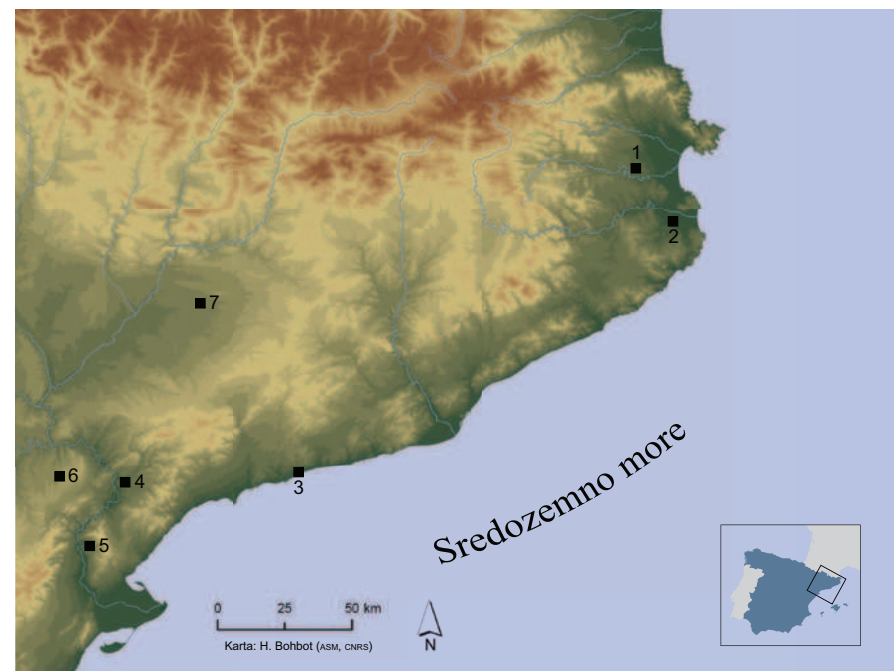
Iberska ruta. Primjer u mreži za promociju teritorija **96**

Kataloške jedinice **100**

Bibliografija **130**

IBERSKA KUĆA

MARIA CARME BELARTE

SLIKA 1. Karta Katalonije s lokalitetima koji se spominju u tekstu:

1. Mas Castellar de Pontós; **2.** Ullastret; **3.** Alorda Park (Calafell); **4.** Castellet de Banyoles de Tivissa; **5.** Castellet de la Roca Roja (Benifallet); **6.** Tossal del Moro de Pinyeres (Batea); **7.** Moli d'Espigol (Tornabous).

Urbanizam i vrste naselja

Kuće, kao i ostale građevine u iberskoj arhitekturi, potpuno su integrirane u urbani prostor naselja, zbog čega je nakratko potrebno govoriti prvenstveno o njihovim topografskim i urbanističkim obilježjima.

Iberska naselja smještena su na mjestima koja omogućuju laku obranu, obično na uzvisinama, i s kojih se prostire dobar pogled radi nadzora nad okolnim područjem (slika 1. i 2.). Njihova je urbanistička struktura većim dijelom uvjetovana topografskom konfiguracijom uzvisina na kojima su smještena. Često su smještena na gornjem dijelu brežuljka, a njihov tlocrt je najčešće okrugao ili ovalan, ograđen zidom (koji obično ima funkciju obrambenih zidina) i koji je služio kao zadnji zid kuća koje su pak zrakasto raspoređene i dijele zajednički pregradni zid; u središtu tih naselja obično se nalazi otvoreni neizgrađeni pro-

SLIKA 2. Zračna snimka naselja Castellet de la Roca Roja (Reportajes Aéreos Camps).

SLIKA 3. Zid od sušene opeke s lokaliteta Tossal del Moro de Pinyeres (Batea, Terra Alta) (m. c. Belarte)

stor kao trg ili velik otvoren prostor na kojemu se mogu nalaziti cisterne, silosi i druge strukture za skladištenje, iako u većim naseljima mogu postojati i druge četvrti kuća, koje su odvojene ulicama. Drugi je model onaj u kojemu se građevine prostiru duž jedne ili više strana brežuljka. U takvim mjestima kuće isto dijele zajednički pregradni zid, ali smještene su na terasama tako da je naselje strukturirano poput stepenica s nizovima kuća koje su odvojene ulicama i smještene na raznim razinama. Često ta naselja imaju čvrste zidine. Naposljetku, postoje i naselja koja su smještена na nekoj prevlaci ili ogranku planine te su već prirodno dobro zaštićena jer su okružena liticama ili izuzetno strmim padinama, osim s jedne strane s koje je pristup lagan i na kojoj se gradila utvrda za obranu ulaza. Iza zidina, unutar-nji prostor naselja urbanistički je prilično pravilno organiziran, s blokovima kuća koje su odvojene ulicama koje se križaju pod pravim kutom. Osim ova tri osnovna tipa, postoje i prijelazni u kojima se struktura naselja proteže od vrha brežuljka na jednu ili više padina. U raznim se tipovima pronalaze zajednički elementi, kao što je položaj objekata koji su postavljeni tako da dijele zajedničke zidove i njihova raspoređenost u četvrti koje su odvojene prostorima za kretanje.

Iberska je arhitektura u osnovi praktična i utilitarna, a ne specijalizirana: malo je varijacija između zgrada i ne postoji uvijek jasna razlika između javne i privatne zgrade. Temeljna građe-

vina iberskoga naselja jest kuća, središte svakodnevnoga života, koja u nekim situacijama nadilazi sferu obitelji, jer su obiteljske kuće istovremeno prostor za domaćinstvo i društveni prostor, prostor za druženje. S druge strane, zgrade koje imaju isključivo javni karakter ili služe za zajedničku upotrebu, vrlo su rijetke. Među njima treba istaknuti skladišta i mjesta za štovanje kulta, kao i još neke građevine koje su imale društvenu ili političku ulogu, u kojima su se održavali sastanci, iako ih je često teško razlikovati od složenijih obiteljskih kuća.

SLIKA 4. Krov kuće od gline i trske, rekonstruiran na lokalitetu Alorda Park, Calafell (m. c. Belarte).

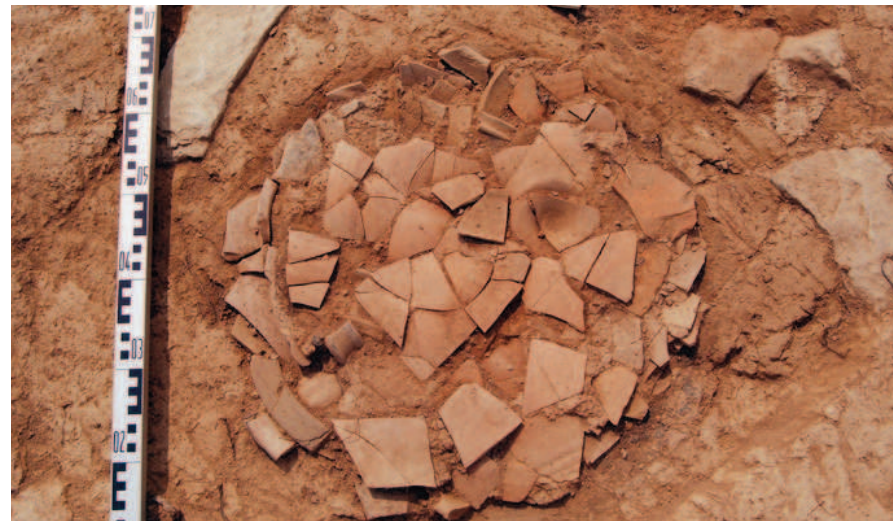
Građevinske tehnike

Što se tiče građevinskih tehnika, osobito kada se radi o naseljima koja su izgrađena na padini nekoga brežuljka, potrebno je zaravnati kosinu, što često znači da treba okomito odrezati živu stijenu. Kad se na taj način dobije ravna površina, na nju se naslanja zid kuće. Kao podnica često se koristi prirodna podloga ili se cementom zaglađuje prirodna površina. Naposljetku, u dugovječnim naseljima zidovi mogu biti izgrađeni na ostacima ranijih građevina.

Iberske građevine grade se od tri osnovna materijala: kamena, zemlje i biljnih materijala. Zidovi mogu biti izgrađeni u potpunosti od kamena, ali češće imaju temelj od kamena na kojemu se podiže zid od zemlje, za što se obično koriste nepečene opeke (Slika 3.). One su građevinski materijal koji se izrađuje od mješavine zemlje, vode i slame, koja se ulijeva u drveni kalup i ostavlja se da se osuši prije gradnje; za to se koristi neka vrsta morta na bazi blata, kojom se opeke povezuju. Vjerojatno su neki zidovi izgrađeni tako da se zemlja izravno stavljala na temelje, dakle kao blato koje se onda izravno oblikovalo rukama ili koje je bilo lagano vlažno i koje se sabijalo u okvir. Nakon što su se izgradili, zidovi su se premazivali blatom radi zaštite od erozije, na taj se premaz od blata mogao nanijeti još jedan sloj razmućene gline koja se ponekad premazivala vapnom ili bojom.

Nemamo niti jedno očuvano krovšte, međutim ostaci grudica blata s otiscima biljaka koji su pronađeni na mjestima ruševina kuća, pokazuju da su se krovovi gradili na podlozi od trske ili grana koje su se postavljale na drvene grede i koja se potom prekrivala slojem blata koje se miješalo sa slalom (slika 4.). Pokrov se, osim na zidove, polagao na drvene stupove koji su se učvršćivali za kameno postolje ili udubljenje u podu. Treba spomenuti da neke kuće mogu imati dva ili više katova, osobito one u naseljima koja su smještена na padini brežuljka.

Kuće su u unutrašnjosti imale zemljane podove i zidove premazane blatom, koji su mogli biti ožbukani istim materijalom ili obijeljeni vapnom. U iznimnim slučajevima, neki su podovi mogli biti potpuno ili djelomično popločeni kamenom ili prekriveni nepečenom opekama. Nakon III. st. pr. Kr. pojavljuju se podovi i premazi napravljeni od vapnene žbuke (mješavina vapna i pijeska, ponekad je sadržavala zdrobljene komadiće keramike). Ognjište je najčešće bilo smješteno u razini poda ili djelomično ukopano u četvrtastu udubinu i sastojalo se od jedne glinene ploče koja je obično bila postavljena na sloj komadića od keramike ili šljunka koji su služili kao izolacija (slika 5.). Osim toga, kuće su mogle biti opremljene klupama od kamena ili blata koje su bile pričvršćene za zidove ili klupčicama u kutovima prostorija koje su služile kao ormarić za odlaganje posuda ili za odmor. Neke od kuća imale su i peć za pečenje kruha.

SLIKA 5. Ognjište na lokalitetu Moli d'Espigol de Tornabous (J. Principal).

Kuća i kućanski poslovi

Kuće su najvećim dijelom bile pravokutnog tlocrta, iako u nase-
ljima koja imaju ovalni tlocrt, kuće poprimaju trapezoidni oblik.
Najjednostavniji tip kuća bio je onaj sa samo jednom prostori-
jom i površinom koja vrlo rijetko premašuje 40 m². U tom se
prostoru pripremala i konzumirala hrana, čuvala su se živežne
namirnice u manjoj količini, mljele su se, a služio je i za odmor,
između ostalog. To je ujedno i najstariji tip nastambe koja vuče
tradiciju još iz kasnog bronzanog doba. Uz ovaj tip jednostavne
kuće, postojale su i stambene zgrade većih dimenzija i površina
koje su mogle dosezati do nekoliko stotina kvadratnih metara
(ponekad i s gornjim katom), razvedenoga tlocrta i podijeljene
na nekoliko objekata koji su bili namijenjeni radnjama koje se
mogu samostalno obavljati u raznim prostorijama (kuhinja,
skladištenje, odmor). Takve složene kuće zabilježene su između
vi. i v. st. pr. Kr. na jugu i jugoistoku poluotoka, a u sjevernome
iberskom svijetu u iv st. pr. Kr. (u nalazištu Puig de Sant Andreu
de Ullastret, Gerona), a posebno tijekom iii. st. pr. Kr. – pri-
mjerice, u nalazištu Mas Casteller de Pontós, Gerona (slika 6.),
Alorda Park, Calafell, Tarragona ili Castellet de Banyoles de Tivi-
ssa, Tarragona. Najveće su nastambe bile kuće za stanovanje
osoba najvišega društvenog sloja, no njihovi tragovi ne postoje
na svim lokalitetima, već samo u središtima glavnih naseljenih
područja, kao što su gradovi te u drugim naseljima jednoga
određenog entiteta u kojemu je postojala aristokracija.

Niz predmeta i opreme otkrio je koje su se radnje obavljale u
unutrašnjosti kuća. Na prvome mjestu, kulinarsvo se pove-
zuje s postojanjem ranije spomenutih ognjišta i peći, zajedno s
raznim priborom među kojim se ističe keramičko posuđe (lonci
i zdjele, izrađeni ručno i na lončarskom kolu) i posuđe (vrčevi,
lonci i ostale vrste posuda za čuvanje hrane). Ognjišta postoje
u svim tipovima kuća, dok se peći nalaze samo u nekim, a
nekada su smještene i na otvorenom, što ukazuje na moguć-
nost da su bile zajedničke. Pripremu i konzumaciju hrane pozna-
jemo na temelju ostataka sjemenki (poglavito žitarica te mahu-
narki i voćaka) i faune (ponajprije ovaca, koza, krava i prasadi
te ostataka riba u naseljima u blizini obale), a koji su prisutni
u većim koncentracijama u otpadnim jamama, u napuštenim
spremištima, na ulicama ili u unutrašnjosti kuća. Ostali pred-
meti koji su često postojali u kućama i koji se također povezuju
s pripremom hrane su mlinovi i mužari za drobljenje namirnica.
Mlin je bio osnovni instrument za pretvaranje zrna u brašno
u društvu u kojemu su žitarice predstavljale temelj prehrane.
Postojale su dvije vrste iberskih mlinova, iako su obje bile izra-
đene od kamena: udarni i rotacijski. Prvi su bili izrađeni od dugu-
ljastog kamena koji je služio kao površina za trljanje, a pokretali
su se pomoću manjeg oblog kamena te su se kretali u smjeru
gore–dolje. Rotacijski su mlinovi, pak, okruglog oblika i sastojali
su se od dva dijela: donjega ili nepokretnoga dijela, koji je bio
nepomičan i po kojemu se u kružnim pokretima kretao aktivni

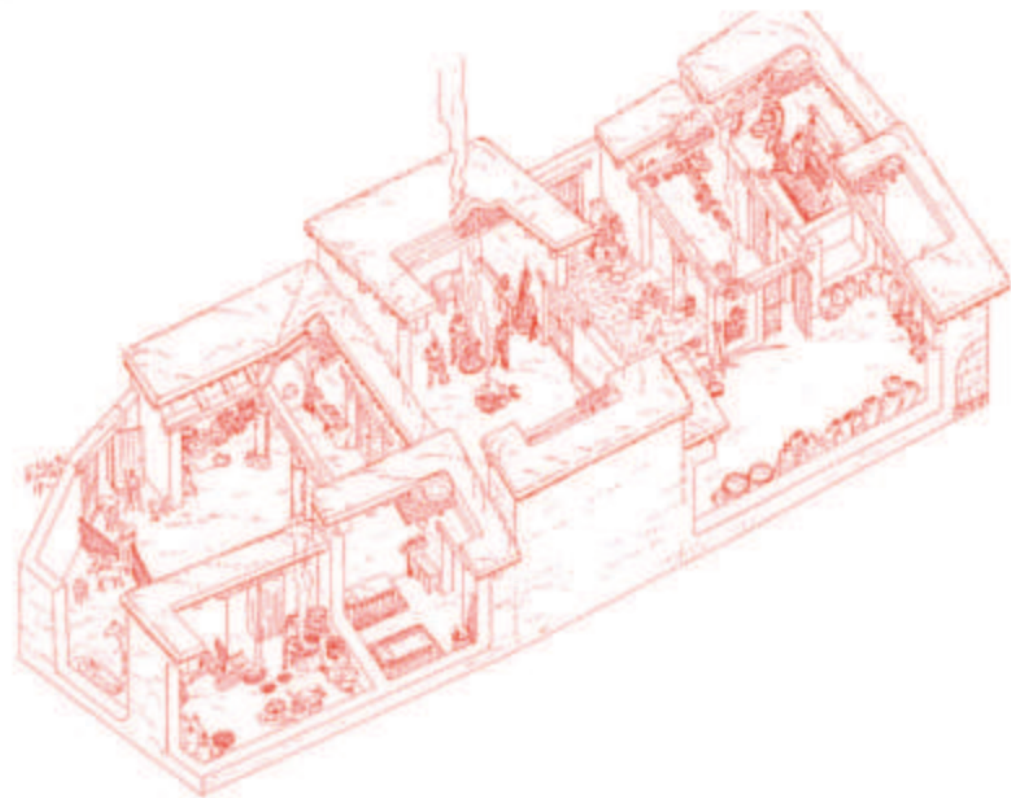
dio. Udarni mlinovi dolaze iz pretpovijesne tradicije, a zabilje-
ženi su i u iberskom razdoblju, dok se rotacijski, koji su učinkovi-
tiji, pojavljuju u v. st. pr. Kr. te su vlastiti izum ove kulture.

Govoreći o radnjama u domaćinstvu, treba također spomenuti
tkanje, s obzirom na postojanje takozvanih pršljenova i *pon-
dera* ili utega za tkanje. Pršljenovi su predmeti koji su obično
bili izrađeni od keramike u obliku stošca ili dvostrukog stošca s
rupicom u sredini, koji su se smještali na donji dio vretena kako
bi se olakšao postupak predenja niti uvrtanjem. Utezi, *pondere*,
su keramički predmeti u obliku prizme koji se koriste za napinja-
nje osnove (vertikalnih niti) na vertikalnim tkalačkim stanovima.
Iako je predenje bila radnja koja se obavljala u domaćinstvu, što
se zaključuje po postojanju pršljenova u većini kuća, tkanje je
vjerojatno bio posao kojim su se bavili obrtnici, vjerojatno pove-
zan s društvenom elitom, budući da su utezi za tkalački stan
pronađeni u znatno manjem broju i to samo u nekim kućama.

Rijetko je jedan dio kuće bio namijenjen za obrt, kao što je
obrada metala (na što ukazuju peći ili ognjišta na kojima su
pronađeni ostaci taljenja, troske ili alat koji se koristi u obradi
metala). Iako ova radnja nije bila tipična za domaćinstvo, često
nije bila odvojena od ostatka kuće, a primjeri radionica u odvo-
jenim zgradama vrlo su rijetki.

Iberska kuća također je bila središte obrednih radnji čije se zna-
čenje ne može lako protumačiti. Među njima, najčešća je radnja
polaganja ostataka životinja (najčešće ovaca ili koza) koje su se
pokapale u podove u prostorijama, uz rub zidova. Smatra se da
se radi o obredima za izgradnju temelja, koji su se obavljali u
trenutku gradnje kuće kako bi bogovi pružili svoju zaštitu, vje-
rojatno nakon gozbe. Uz ovaj obred, u nekim su kućama prona-
đena pokopana djeca stara nekoliko mjeseci ili mrtvorodenčad,
što se ponekad povezuje i s pokapanjem životinja. Djeca koja
su umrla prije određene dobi mogla su biti pokopana u doma-
ćinstvu, možda s namjerom da se istovremeno zaštititi kuća i
izbjegne smrt djece u budućnosti. S druge strane, rijetka pojava
te vrste pokapanja u društvu u kojemu je smrtnost djece vjero-
jatno bila visoka, može značiti da je ta radnja bila rezervirana za
elitne slojeve ili je čak bila rezultat prinošenja žrtve.

Izuzev obrta koji se gore spominju i eventualno obrednih rad-
nji, najveći dio radnji u iberskim kućama (kuhanje, mljevenje,
tkanje) obavljale su žene i to u društvu čije se gospodarstvo
prvenstveno temeljilo na poljoprivredi i stočarstvu te su vje-
rojatno muškarci provodili najveći dio vremena izvan kuće, na
polju. U aristokratskim kućama, neke su pomnije uređene pro-
storije mogle biti prostori za sastajanje muškaraca. U svakom
slučaju, prostorije u domaćinstvu uglavnom nisu imale posebnu
namjenu (obično su se u njima istovremeno obavljale razne rad-
nje), što otežava raspodjelu prostorija na ženske ili muške, već
se mogu samo prepoznati radnje koje su se u njima obavljale.

SLIKA 6. Rekonstrukcija unutrašnjosti kuće na lokalitetu
Mas Castellar de Pontós (Francesc Riart).